

Приказ

## Рашчитавање магијске потке српске усмене лирике

Јасмина Јокић, *Магијско извориште поетског: огледи о усменој лирици*, Нови Сад, Филозофски факултет, 2019, 177 стр.



Монографија Јасмине Јокић, професорке Народне књижевности на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, настала је као резултат рада у оквиру пројекта *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* који се, уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, спроводи на Одсеку за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду. Састоји се од девет огледа, од којих су неки раније објављени, чији је чинилац обједињавања разматрање позиције жена у традиционалним заједницама, њиховим магијским моћима у календарским ритуалима и у поезији.

Књига садржи библиографију уз сваки рад и именски регистар.

Књигу отвара оглед *Од цвета до плода: женски иницијацијски пут у српској обредној лирици*, у коме ауторка поставља тезу о подударности симболике животног круга биља и животног циклуса жене. Култ биљка у прошлости је, како се наводи, у потпуности припадао женама па је успешност вегетације била повезана са њиховим интервенцијама. Стрпљиво и аналитички ауторка излаже знања и закључке претходних изучавалаца ове теме, да би затим изузетно питким и једноставним разлагањем у пасусима који следе представила корпус обредне лирике, остављајући утисак потпуног владања материјом. На примерима сватовских песама Јасмина Јокић представља архаичне представе у којима се девојка изједначава са цвећем (паралела између букета цвећа и младе, мајка ћерку одгаја као цвет који ће поклонити младожењи), и остварује присан дијалог с погледима Александра Веселовског о значају лирског паралелизма у поезији и укоренености ове стилске фигуре у при-

марном анимизму и антропоморфизму. Јасно се могу издвојити целине у којима ауторка тумачи симболику смиља, босиљка, перунике и руже, а илустративне примере налази у коледарским, сватовским и љубавним песмама, истичући представу о подударању најважнијих животних манифестација као што су рађање, расцветавање и већење. Посебан део првог огледа чини потрага за поступком поређења или изједначавања жене са врстама воћа. Анализом овог поступка ауторка успева да обради и тему доношења плода и идеју о непрекидној репродукцији живота. Пратећи симболични живот биљака, остварује се апсолутни приказ животног циклуса жене, кроз различите биолошке и социјалне фазе и статусе.

У огледу *Жена као носилац магијске моћи у календарским ритуалима и поезији* ауторка сагледава ритуалне поступке жена као учесница краљичких, лазаричких и додолских опхода. Песме које анализира представља као вербални облик тзв. *тајног знања*. И овде се жене успостављају као својеврсне посреднице, медијаторке између светова, ближе природи од мушкараца, у сталном дослуху са оностраним реалношћу.

Детаљном анализом перформанса у оквиру обреда потврђује се да се у женским коледарским ритуалима спајају елементи манифестације плодности и светковине иницијације. Ауторка посебну пажњу посвећује закључку да се у традиционалним заједницама обнова света поверава најподеснијим женама, те детаљно објашњава појам *ритуалне чистоте*, наглашавајући асексуалност као предуслов за бављење магијом и услов за формирање структуре улога у низу обреда.

У уводном делу огледа *Ритуални плач у свадбеној поезији Срба на Косову и Метохији* Јасмина Јокић прецизно наводи разматрану грађу и помиње фолклористе, етнографе, етнологе и етномузикологе који су се бавили проучавањем свадбеног обреда и лирике која га прати. Као специфично обележје издваја елементе обредног тужења, које даље разматра у тексту. У средишту пажње је традиционална српска свадба на Косову и Метохији, добро документована у литератури. Мотиву ритуалног плача ауторка прилази преко феномена обреда прелаза, комуницирајући са закључцима Арнолда ван Генепа који је прелазном периоду посветио посебну пажњу, али и са Виктором Тарнером, који је увео појам лиминалности као ознаку за фазу обредног прелаза у коме, како ауторка наглашава, почиње обредно тужење у дому будуће младе.

Прелазак младе из познатог окружења у младожењин дом и њено унутрашње осећање узроковано непознатим ауторка упоређује с обредом сахране и указује на сличности које постоје. На основу анализе тужбалица и балада које се изводе у току лиминалне фазе свадбе, ауторка потврђује централну идеју обреда прелаза: важност и нужност

измештања из дотадашњег биолошког и социјалног статуса. Песме које сагледава најчешће описују младу као болесну или на самрти, не би ли је након свадбеног обреда приказали као изнова рођену у новом контексту. Ауторка овим огледом подвлачи елементе обредног плача младе као специфично обележје усменог стваралаштва Срба са Косова и Метохије, које сведочи о његовој старини.

Варијанте баладе о оклеветаној сестри, чији је најпознатији представник чувена песма из Вукове збирке *Бог ником дужан не остаје*, представљају главни предмет анализе у огледу *Црне очи – два бистра кладенца: култ извора у усменој поезији*. Ауторка тумачи варијанте записане махом на подручју јужне и југоисточне Србије, као и на Косову и Метохији, у којима завршетак песме садржи мотив претварања девојчаних очију у изворе лековите воде. Сагледавајући разнолика веровања и магијска значења мотива, ауторка закључује да је „древна симболика извора као кључног облика тзв. *живе воде*“ сачувана скоро истоветно у свим приликама. Јасмина Јокић поступно и систематично осветљава давнашњи смисао и значење баладе, као и локалних предања о манастирима Заови, Рукумији, Брадачи и њиховим лековитим изворима, а у разматрање укључује и поезију савремених браничевских песника. У свим тим различитим варијацијама мотива извора/очију заједничку окосницу чине магијска веровања, архаична подлога и идеја о превладавању смрти.

Пети оглед за предмет разматрања има тзв. *народну Библију*, односно начин на који се главни постулати теолошких тумачења одржавају вековима у усменом стваралаштву српског народа. И овде је једна од централних фигура жена – овог пута обична жена која добија улогу Богородице, а рађањем сина постаје универзални симбол мајчинства и заштитница свих породиља. Јасмина Јокић наводи низ примера из песама и народних веровања у којима су ликови познатог хришћанског култа претрпели трансформације. Посебна пажња посвећена је теми рођења Исуса Христа и његовог крштења, ишчитавајући древне представе о повратку света у стање Хаоса. Ауторка у песмама које разматра проналази симболично представљену регресију света у Хаос учесталим понављањем мотива као што су: отварање неба, раздвајање (разливање, заустављање, повлачење или надолажење) воде у Јордану, потресање или пуцање тла, играње сунца, севање муња и громава, који доминирају у песмама о крштењу Христа. Проналази и истиче и везу са тзв. *некрштеним данима*, а онда контрастно анализира чин враћања света у стање хармоније, након што до крштења дође (сјај Сунца чисти људске грехе, а вода из Јордана, односно света/богојављенска водица их спира).

У огледу *Митска изворишта мотива о игрању/титрању јабуком у усменој лирици* Јасмина Јокић истиче да се у досадашњим истраживањима

ма углавном указивало на то да мотив јабуке оваплоћује идеје о плодности и рађању, а да је поред тога мотив *златне јабуке* у тумачењима био представљен као симболичка представа сунца. Ауторка, међутим, најављује да ће настојати да прикаже шири спектар симболике ових мотива. Она полази од песама у којима је главни мотив играња девојке или младића јабуком, а затим тумачи опис игре *титрање јабуком*, којој је посвећена и посебна одредница у првом издању Вуковог *Рјечника*. Опис игре преноси се из записа Николе Беговића, а потом се рашчлањава и сагледава у песмама. Ауторка учава митску структуру у основи игре и износи претпоставку да се у њој највероватније крију веома архаичне представе о магијској моћи управљања временским приликама извођењем описаних ритуала. Потом се разматрају аналогни описи дечјих игара *титрања* или *пиљања*. Компаративним сагледавањем ауторка закључује да је реч о приказу јединствене митске представе у два различита кода – вербалном и акционалном, и оставља отворено питање за будуће истраживаче: да ли су два поменута аспекта некада били у синкретичком односу и како је уопште дошло до њиховог одвајања.

У огледу *Обредна позадина једне дечије песме (Умре, умре Рајоле)* Јасмина Јокић позиционира насловљену песму од првих записа насталих у Срему у 19. веку, преко варијантних записа са другачије именованим главним ритуалним субјектом. Уз обиље података из етнографске литературе, ауторка осветљава како су изгледали састанци и игре младих током Ускршњег поста у Срему. Посебно наглашава да Вук Караџић, који је први објавио ову песму, жанровски је одређује као *дјечину игру* коју изводе искључиво девојчице, а уз текст песме навео је и потпун контекст њеног извођења. У преосталим записима, сазнајемо, није напоменуто да је то игра у којој учествују само девојчице. Ауторка даље издваја три мотива: смрт, припрему за сахрану и погреб, те их детаљно анализира. Сагледавајући унутрашњу логику игре, она застаје код места на коме се Рајоле сахрањује – испод врбе, и закључује да је то моме-нат који ову дечју игру доводи у везу са контекстом ритуалног обреда погребља тзв. *нечистог покојника* у воду, да би се призвала киша, који је заступљен у различитим словенским традицијама.

Тумачећи семантику ритуала, ауторка нас води до врло интересантног примера обреда (тзв. Герман) који се изводио на подручју североисточне, источне и југоисточне Србије. Ритуал је служио за призивање кише и садржао је описане елементе секундарне сахране. Ауторка даље излагање илуструје примером из околине Бољевца, где су девојчице сахрањивале лутку у игри која, такође, приликом дијалога на имажинарном погребу, садржи елементе призивања кише. Упоредном анализом дечје игре Рајоле и ритуала за изазивање кише, ауторка учава

низ сличности на акционалном плану (понављање погребног обреда уз озбиљан приступ учесника, присуство ритуалних радњи). У закључку Јасмина Јокић подвлачи чињеницу да је у ритуалу гроб најчешће лоциран у води или у близини воде, чиме потврђује тезу да се ради о тзв. нечистом покојнику.

Оглед *Мотив ванбрачног детета у басмама против града: текст и контекст* се смислено надовезује на претходни уводним делом, у коме ауторка истиче да су деца у нашој традиционалној култури учествовала у извођењу магијских ритуала чији је главни циљ био да се призову повољне атмосферске прилике (призивање кише) и одагнају лоше (град, олуја, преобилне падавине). Анализирајући акционални план, Јасмина Јокић посебну пажњу посвећује подацима да су у извођењу магијских радњи најчешће била укључена најмлађа деца, односно последње рођено дете у породици, оно којим мајка завршава продуктивни циклус. Прелазећи у анализи на магијске текстове који се изговарају, ауторка као доминантан издваја мотив рођења ванбрачног детета.

Остварујући најширу комуникацију с претходним проучаваоцима, ауторка отвара велики број питања која могу постати предмет даљих истраживања. Примере које наводи не би ли испратила сложени систем ритуала за одбрану града, доводе је до бројних закључака који се каткад могу чинити удаљеним или чак неспојивим, али када се посматрају као анализе различитих кодова – акционалног (преко тумачења дозивања нечистих покојника), персоналног (илустрацијама извођачица, беба у колевкама и последњег рођеног у породици), предметног (поновна употреба предмета који су претходно коришћени у обреду везаном за рођење детета) – указују се као део исте целине, па се чини да је ауторка успела да растумачи дубинску семантику веровања и да прикаже велики број појединости од којих свака за себе може постати предмет даљих истраживања.

У последњем огледу: *Ослепљивање змије у јеремијским песмама: од магијско-ритуалне праксе до поетског текста* у први план Јасмина Јокић истиче амбивалентност својстава змије у традиционалним веровањима. Ауторка корене различитих представа о змији тражи у древном миту о борби Громовника са немани, те доводи у везу овај мит са описом ритуалних пракси. Она издваја табу женских радова током тзв. змијских празника и одатле шири предмет истраживања не би ли потпуније и дубље представила поменуте представе које су само наговештене у јеремијским песмама, нпр. представља аналогне магијске и ритуалне поступке који се изводе помоћу игала у току змијских празника. Велика подударност између описане ритуалне праксе и песничких слика и мотива води је ка закључку да су се наведене јеремијске песме

певале током обављања ових магијских радњи, те да их треба посматрати као неодвојиву целину. Јасмина Јокић међу записима којима располаже ову везу проналази само у једном примеру, док је у осталим веза између поезије и описане магијско-ритуалне праксе заувек изгубљена.

Монографија Јасмине Јокић *Магијско извориште поетског: огледи о усменој лирици* успоставља се као значајан допринос изучавању усмене лирике, посебно ритуално-магијских и симболичких аспеката, а будућим истраживачима као подстицај за нова тумачења и добар пример научног рада у коме се грађи приступа студиозно, уз поштовање и уважавање претходних истраживача и закључака.

мсп Марко Ђорђевић  
Е-пошта: marko.j.djordjevic@gmail.com

Примљено: 1. 6. 2022.  
Прихваћено: 15. 6. 2022.